

IMOMQULIXON HUKMRONLIGI DAVRIDA BUXORO-HINDISTON SIYOSIY ALOQALARI (1611–1642)

Umidjon Baqoyev

Buxoro davlat universiteti magistranti

ORCID ID: [0009-0008-1728-8289](https://orcid.org/0009-0008-1728-8289)

ARTICLE INFO.

Key words:

siyosiy maktub, diplomatik aloqalar,

Shayboniylar, Ashtarxoniylar,

Boburiylar, jo'yboriy, elchi.

Abstract

Mazkur maqolada Buxoro xoni ashtarxoniy Imomqulixon va Boburiylar sulolasi hukmdorlari Jahongirshoh va Shoh Jahon o'rtasidagi diplomatik munosabar manbalar va ilmiy adabiyotlar asosida o'rganilgan.

<http://www.gospodarkainnowacje.pl/> © 2024
LWAB.

Kirish (Introduction). Buxoro xonligini boshqargan Ashtarxoniylar sulolasini qo'shni mamlakatlar bilan faol diplomatik aloqalar olib borgan. Jumladan, XVII asr boshlarida Hindistonda hukmronlik qilgan Boburiylar imperiyasi bilan Ashtarxoniylar siyosiy aloqalar olib borgan. Imomqulixon Buxoro xonligini idora qilgan davrda Turkiya, Hindiston, Xitoy, Rossiya, Qoshg'ar, Eron va boshqa qator mamlakatlar siyosiy aloqalar olib borgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili (Literature review). Ashtarxoniylar sulolasi va Boburiylar davlati siyosiy aloqalari tarixining turli jihatlarini Muhammad Tolibning "Matlab-ut tolibin", Muhammad Yusuf Munshiyning "Tarixi Muqimxoniy" kabi asarlardan o'rganish mumkin. Shuningdek, Ramesh Chandra Varma (1937), Banarsi Prasad Saksena (1958), N.Nizomiddinov (1966), A. Burton (1997), Satimov G' (2010) va boshqa bir qator olimlar Buxoro-Hindiston tashqi aloqalari tarixi bilan bog'liq maxsus tadqiqotlar olib borgan.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). Mazkur maqolani yozishda tarixiylik, tizimlilik, xolislik, qiyosiy tahlil va statistik usullardan foydalanilib, Buxoro xonligini idora qilgan Ashtarxoniylar va Boburiylar sulolasi o'rtasidagi o'zaro siyosiy munosabatlar tahlil qilingan.

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Ashtarxoniylar hukmdori Imomqulixon (1611–1642) 1614-yilda o'z elchilarini Boburiylar hukmdori Jahongir[6.118] (1605–1627) saroyiga yuborgan. Hind tarixchisi Ramesh Chandra Varma o'z tadqiqotlarida elchilar xususida to'xtalib, Imomqulixonning Jahongir nomiga yozilgan maktubini olib kelganligini yozgan. Elchilik maktubda Shayboniylar hukmdori Abdullaxon II va Akbarshoh[7.128] (1556–1605) zamonlarida Buxoro xonligi va Hindiston mamlakati

o'rtasida o'zaro ittifoq tuzilgan bo'lib, bu ittifoq natijasida Iroq va Eronning ko'p qismi va Xurosonning bosib olinganligi to'g'risida yozilgan[2.386]. Muhammad Yusuf Munshiy o'zining "Tarixi Muqimxoniy" asarida yozishicha, oradan bir necha vaqt o'tgach, Jahongir podshoh Hakim Hoziq¹ni elchi sifatida ashtarxoniy hukmdor Imomqulixon huzuriga yuborgan[4.88].

Tarixchi olim Nizomiddinov I. fikriga ko'ra Hakim Hoziq elchiligi Buxoroga jo'nab ketganidan bir yil keyin boburiy hukmdor Jahongir vafot etgan. Agar biz Hakim Hoziq elchiligini Buxoroda bir yil turgan deb faraz qilsak, (Jahongirshoh 1627-yil vafot etgan) u holda hind elchilari Buxoroga 1624–1625-yillari, demak, Imomqulixon elchiligidan o'n yil keyin kelgan bo'ladi[5.46].

Muhammad Yusuf Munshiy asarida Hakim Hoziq elchiligi Jahongirshoh tomonidan yuborilgan elchilik deb yozgan. Ammo Muhammad Tolibning "Matlab ut-tolibin" asaridagi voqelarning tavsifi Hakim Hoziq Shoh Jahon tomonidan yuborilgan elchi ekanligi ko'rsatilgan[3.309].

Muhammad Yusuf Munshiy yo'l qo'ygan xronologik chalkashlik haqida to'xtalib o'tamiz. Mazkur asarda Hakim Hoziq elchiligi Jahongirshoh tomonidan yuborilgan elchilik deb yozilgan. Ammo Muhammad Tolibning "Matlab ut-tolibin" asarida Hakim Hoziq Shoh Jahon tomonidan yuborilgan elchi ekanligi keltirilgan. Asarda yozilishicha Xo'ja Abdurahim Hindistonga borgandan so'ng, Jahongirshoh Kashmir viloyatiga sayr qilish uchun jo'naydi va Xo'ja Abdurahimni ham o'zi bilan olib ketadi. Bu haqida Muhammad Tolib shunday yozadi: *"Bir muddatdan so'ng xojani Kashmir safariga taklif qilishdi. Kashmir viloyati ob-havosi yaxshi bo'lib, mevalari ajoyib edi. Podshoh xoja Abulhasanga xojaning ha kungi ziyofani tashkil qilishni buyurdi. Xoja Abulhasan Kashmir yo'lida har kuni anvoyi taom, qandolat va mevalar hozirlab, xojaga yetkazib turdi. Podshoh mehmondorchilik uchun deya, o'ttiz ming rupiya xojaga jo'natdi. Nurjahonbegim o'ng ming rupiya, Osafxon va xoja Abulhasan ham shunchadan mablag' jo'natishgan[3.322]"*.

Kashmirda avval Jahongirshoh ko'p vaqt o'tmay esa Xo'ja Abdurahim vafot etadi. Muhammad Tolib shunday yozadi: *"Shu asnoda podshoh (Jahongir) dardga chalinib, kasallik tufayli vafot etdi. Sulton Hurram (Shoh Jahon) otasining o'rniga mamlakat taxtiga o'tirdi. U ham xojaga bisyor ehsonlar qildi. Xoja ham bir ming o'ttiz sakizinchi sana (milodiy 1628–1629-yil) da ellik to'rt yoshida kasal bo'lib qolib, ushbu darddan vafot etdi[3.323]"*. Xo'ja Abdurahimni Chahorbog'da (Kashmir) dafn etadilar. Keyinchalik Xo'ja Abdurahimning o'g'li Muhammad Siddiqxo'ja otasining jasadini Hakim Hoziq boshchiligidagi elchilar boshchiligida Buxoroga olib kelgan va dafn etilgan. Dafn marosimida Imomqulixon ham ishtirok etgan[5.50].

I.Nizomiddinov fikriga ko'ra, Hakim Hoziq elchiligini Jahongirshoh davrida emas, Shoh Jahon tomonidan yuborilganligini va ushbu ma'lumotni Baxtovarxonning "Mirotul olam" asari ham tasdiqlaydi. Shuningdek ushbu asarda Shoh Jahonning Imomqulixon nomiga yozilgan maktubining do'stlik haqida zikr etuvchi va Imomqulixon shaxsini ulug'lovchi ma'lumotlar ham keltirilgan[1.187].

Hakim Hoziq boshchiligidagi elchilik 1628-yilda Buxoroga keladi. Buxoro xoni Imomqulixon olti oy davomida hind elchisini qabul qilmaydi. Hakim Hoziq esa bu haqida Buxoro amirlariga shikoyat qilib, e'tirozini bildiradi. So'ng Nodir Devonbegi Imomqulixonga hind elchini qabul qilsak, u holda elchi keltirgan tortiqlarni ham olishga to'g'ri keladi, biz esa ittifoqchilarga muhtoj emasmiz, deb javob beradi. Niyohat, Imomqulixon ovdan qaytib kelayotgan paytda hind elchisining yo'l ustida xonga ko'rinishi mumkinligini aytadi. Xonga ko'rinishi shu tarzda o'tadi: *"Hakim Hoziq o'zi keltirgan buyumlarni yo'l ustida ko'zga ko'rinarli joyga yasatib qo'yadi, ammo Imomqulixon go'yo ularga zor emasdek, bu tortiqlarni nazar-pisand qilmagandek, tuhfalarga bir qiyo boqib, so'ngra Rahim parvonachiga qarab:*

¹ Hakim Hoziq o'z zamonasining buyuk kishisi, yorqin aql egasi, olim, shoir va tabib edi.

“*Bularni senga berdim*”, deydi. Bu voqeadan hayratda qolgan elchi darrov bir qilichni yashirishga ulgurgan. Ertasi kuni Imomqulixon hind elchisini rasmiy suratda qabul qiladi. Hakim Hoziq taxt yoniga yaqinlashib, Imomqulixonga hind podshohining xatini bergan va elchilarga xos odob bilan xonga qarab: “Marhum Akbar podshohdan uning ikki xususiy qilichi qolgan edi. Birini hokim Jahongirning o‘zi oldi, ikkinchisini marhum hokim Akbarga nisbatan o‘g‘illarcha munosabatda bo‘lsin degan so‘zlar bilan bizlardan o‘z tug‘ishgani Imomqulixonga berib yubordi”, deb qilichni uzatdi. Imomqulixon qilichni olib tortsa, u ha deganda qinidan chiqavermaydi. Shunga Imomqulixon – “*Negadir sizning qilichingiz qinidan chiqmaydi*” deb, Shoh Jahon Badaxshonni olish niyatida Qobulga kelibdi, degan mazmundagi Buxoroda tarqalgan gapga ishora qiladi. Elchi esa “hokim bu qilich tinchlik ifodasidir, shuning uchun darhol o‘z qinidan chiqavermaydi, agar u urush qilichi bo‘lganda edi, u vaqtda ishontirib aytamanki, shu ondayoq o‘z qinidan chiqarib olgan bo‘lar edi”, deb javob qaytaradi. Imomqulixon bu javobdan mamnun bo‘lib, hind elchisiga ishonchi ortib, u bilan tez-tez uchrashib turadigan bo‘ladi. Ba‘zan davlatga tegishli ishlar yuzasidan ham maslahatlashadi[4.89-90].

Kunlarning birida shoir Nahliy va Mavlono Turobiy o‘zlarining yozgan she‘rlarini Imomqulixonga o‘qib beradilar. Hakim Hoziq ham bu yig‘ilishga taklif qilingan. Shoirlar o‘z she‘rlarini o‘qib bo‘lgach, Imomqulixon Hakim Hoziqqa qarab – “Bu ajoyib chuqur ma‘noli va go‘zal, latofatli she‘rlardan qaysi biri ustun turadi” – deb so‘ragan. Hakim Hoziq esa so‘z o‘yini vositasi bilan, “xoqon, xurmo daraxti yerdan o‘sib chiqadi”, deb lo‘nda javob beradi (“Nahli” so‘zi arab tilida xurmo daraxtini, “Turob” so‘zi esa tuproq – yer ma‘nosini anglatadi). Hakim Hoziq Turobiy she‘rini Nahliy she‘riga qaraganda mazmunan kuchli va shaklan go‘zal demoqchi bo‘lgan. Mazkur hozirjavoblilik va aqllilik Hakim Hoziqqa bo‘lgan ehtiromni yanada kuchaytirgan[5.52].

Hindistonda boburiy Shohjahon saltanat egasi bo‘lganda, imperiya iqtisodiy va siyosiy jihatdan kuchsizlanib qolgan. Shoh Jahon oldida tarqalib ketish xavfi tug‘ilayotgan imperiyani saqlab qolish, Dekanni bo‘ysundirish va Qandahorni qayta Hindistonga qo‘shib olish masalasi turgan. 1622-yilda Eron shohi safaviy Shoh Abbos to‘satdan Qandahorni qamal qilgan. Boburiy Jahongirshoh qizilboshlarga qarshi kurashni o‘g‘li Shoh Jahonga topshirgan. Ammo Shoh Jahon Hindistondan uzoqlashishni xoxlamay, Qandahorga borishdan bosh tortgan va tez orada otasi Jahongirga qarshi qo‘zg‘olon ko‘taradi. Qandahor esa Eronga qo‘shib olingan[5.51].

Balx hokimi Nadr Muhammadxon Hindistondagi ichki ziddiyatlardan foydalanishga harakat qilgan. U boburiy Jahongirshohni vafotini eshitgach, Qobulga hujum boshlab, shaharni bir qancha vaqt qamal qilib turgan, faqat Muhabbatxon boshchiligidagi hind qo‘shinlari Qobulda Boburiylar hukmronligini tiklashga muvaffaq bo‘lgan[5.52].

Boburiylar imperiyasining ichki ahvolidan niyohatda mushkullashganligi, Eronda hukmronlik qilgan Safaviylar bilan munosabatlarining keskinlashishi va Qobuldagi voqealar Shoh Jahonning Imomqulixon bilan do‘stona munosabatda bo‘lishini taqozo qilgan. Shu sababli, Shoh Jahon mohir diplomat Hakim Hoziqni Buxoro xonligiga elchi sifatida yuborgan. Yuqoridagi keltirilgan sabablarga ko‘ra Shoh Jahon uzoq muddat Buxoro xonligida hukmronlik qilgan Ashtarxoniylar bilan diplomatik aloqalar olib borgan.

Shoh Jahon Hindistonning g‘arbiy viloyatlari jumladan Qobulda o‘z hokimiyatini mustahkamlash maqsadida Balx hokimi Nadr Muhammadxon bilan ham tashqi aloqalar olib borgan. 1632-yilda Hindistonga Balx elchisi Vaqqos Hoji kelgan bo‘lib, unga katta iltifotlar qilingan. U olib kelgan 15 ming rupiyalik sovg‘a-salomlarga javoban boburiy hukmdor Shoh Jahon 40 ming rupiyalik tuhfar bergan. 1633-yil fevralda Shoh Jahon Vaqqos Hoji elchiligiga javoban Balxga Tarbiyatxon boshchiligidagi

elchilarni yuborgan. Shu tariqa 1639-yilda Agra va Balx o'rtasida elchilik aloqalari olib borilgan[1.188].

1636-yilda Shoh Jahon 50 ming qo'shini bilan Dekanga yurish qilgan. Golkonda va Bijopurni imperiya hududiga qo'shib olib, Ahmadnagargacha bo'lgan hududlarni ishg'ol qilgan. Uchinchi o'g'li Avrangzebni Dekanga noib qilib tayinlaydi va o'zi markazga qaytib kelgan[5.52].

1629-yilda safaviy Shoh Abbos vafot etadi, Eron taxtiga Shoh Sefi (1629–1642) o'tiradi. Shoh Sefi davrida Eronda ichki kurashlar avj olgan va Turkiya hujumlari natijasida zaiflashib qolgan edi. Turkiya bilan janglar davom etib turgan paytda boburiy Shoh Jahon Qandahor hokimiga Boburiylar saroyida katta lavozim va'da qilib, 1638-yilda Qandahorni Hindistonga qo'shib oladi. Shu tariqa Eron-Turkiya sulhi tuzulganiga qadar hindlar Qandahorda o'z mavqealarini mustahkamlab olgan.

1639-yilda Shoh Jahon Qobulga yetib kelgan. Bu davrda 50 ming kishilik qo'shin Navshahrda tayyor turgan. Mazkur voqea Balx hokimi Nadr Muhammadxonni tashvishga solgan. Nadr Muhammadxon Shoh Jahongirning rejalari to'g'risida Imomqulixonga xabar qilib, tezda Balxga yordamga kelishini so'ragan. Vaziyatning mushkulligini sezgan Imomqulixon zudlik bilan Balxga yetib kelgan. Imomqulixon va Balx hokimi Nadr Muhammadxon Shoh Jahonga maktub yozib, Mansurxo'ja orqali Qobulga yuborilgan. Maktubda shunday yozilgan: *“Qadim zamonlardan beri bizning ota-bobolarimiz o'rtasida ahdu paymon qilinib, hech bir tomon hanuzgacha zarar va bezotalikka sababchi bo'lmagan edi. Agar avvalgi ahdu paymon qilinib, hech bir tomon hanuzgacha zarar va bezotalikka sababchi bo'lmagan edi. Agar avvalgi ahdu paymonni nazar-pisand qilmay, yaxshi munosabatlarni dushmanlik ruhi bilan aralashsalar, u holda biz, ikki aka-uka sizga qarshi chiqa olamiz va ko'ramiz – murod hosil etuvchi (tangri) kimning murodini berarkin[4.89-90]”*.

Muhammad Yusuf Munshiy yozishicha, Shoh Jahon Buxoro elchisiga, agar uning Qobulga kelishi Buxoro xonini tashvishlantirgan bo'lsa shu kuniyoq Hindistonga qaytib ketishga buyruq berishini aytgan[4.89-90]. Mazkur voqealardan so'ng Buxoro-Hindiston o'rtasida elchilar yuborish to'xtatilgan. Imomqulixon umrining oxirlarida ko'zi ojiz bo'lib qolgan. Keyinchalik Imomqulixon ukasi Nadr Muhammadxonga taxtni topshirib, Makkaga ketgan. Shoh Jahon o'z vakili Mir Ibrohim orqali Imomqulixonga bir lak rupiya yuborgan. Ammo vakili Mir Ibrohim Makkaga yetib borganiga qadar Imomqulixon vafot etgan. Mir Ibrohim esa pulga marvarid (40 ming rupiyaga) va zotli otlar sotib olib, Shoh Jahonga topshirgan[5.54].

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations). Xulosa qilib aytgancha, Ashtarxoniylar sulolasi hukmdori Imomqulixon Hindistonda hukmronlik qilgan Jahongirshoh va Shoh Jahon kabi hukmdorlar bilan diplomatik munosabatlar o'rnatishga harakat qilgan, mamlakat o'rtasidagi diplomatik aloqalarni tahlil etar ekanmiz, bu aloqalar ko'proq ikki tomonning Safaviylar sulolasi hukmronlik qilgan Eronga qarshi kurashda ittifoq tuzish rejasini amalga oshirish maqsadini ko'zlab olib borilganligini ko'rishimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Banarsi Prasad Saksena. History of Shahjahan of Dihli. – Allahabad. “Central Book Depot”. 1958.
2. Ramesh Chandra Varma. Akbar and Abdulla Khan. “Islamic Culture”, Vol. XXI, №4. – October, 1937.
3. Муҳаммад Толиб. Матлаб ут-толибин. / Форс тилидан таржима, сўзбоши ва изоҳлар муаллифлари: Ғ. Каримий, Э.Миркомиллов. – Тошкент. “Movarounnahr”, 2016.

4. Мухаммад Юсуф Мунши. Муким-ханская история / Перевод с таджикского, предисловие, примечания и указатели А.А.Семенова. – Ташкент. Издательство Академии наук Узбекской ССР, 1956.
5. Низомиддинов И. XVI-XVIII асрларда Ўрта Осиё-Ҳиндистон муносабатлари. – Тошкент. Ўзбекистон ССР “ФАН” нашриёти, 1966.
6. Nuriddin Jahongir 1605-1627-yillarda Hindistonda hukmronlik qilgan Boburiy hukmdor. U Akbarshohning o‘g‘li shahzoda Salim nomi bilan mashhur bo‘lib, 22 yil davomida Hindistonda Boburiylar saltanatini mustahkamlash va hududni yana kengaytirish harakatini davom ettirgan. 1627-yil 28 oktyabrda vafot etadi. *Bu haqida qarang:* Сатимов Ф. Марказий Осиё ва Ҳиндистон тарихида Бобурийлар даври: Шарқ халқлари тарихидан лавҳалар. – Тошкент. Фафур Фулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2008.
7. Akbar mirzo 1542-yil 15-oktyabrda Amarkot viloyatida tavallud topgan. 1556-yil 14-fevralda 13 yoshida panjob yaqinidagi Qal’ai nav shahrida Boburiylar saltanati taxtini egallagan. 1556-1605-yillarda Hindistonda Boburiylar davlatini boshqargan. *Bu haqida qarang:* Низомиддинов Н. Буюк бобурийлар тарихи (XVI-XIX аср). Монография. – Тошкент. “Fan va texnologiya” nashriyoti, 2012.
8. Burton O. The Bukharans: A dinastic, diplomatic and commercial history (1550-1702). Great Britian: CURZON, 1997.